

AAGE HAUKEN

Disippelen som
Jesus elsket

HVEM SKREV
JOHANNESVANGELIET?

DISIPPELEN SOM JESUS ELSKET

AAGE HAUKEN

DISIPPELEN SOM JESUS ELSKET

– Hvem skrev Johannesevangeliet?

EFREM 2023

© Efrem forlag 2023

Illustrasjon forside: Saint John the Evangelist, Pompeo Batoni
(1708-1787), Wikimedia commons

Omslag og sats: Lerø design

Trykk: ScandinavianBook

Satt med Tisa Pro 10/15

Papir: 100g Munken White

ISBN 978-82-92922-89-7

Efrem forlag, Follese

post@efremforlag.no

www.efremforlag.no

Bibelsitatene er fra Erik Gunnes' oversettelse av Det nye testamente
(St. Olav Forlag, 1968).

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens
bestemmelser. Uten særskilt avtale med Efrem forlag AS er enhver
eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning
det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseor-
gan for rettighetshavere til åndsverk.

Aelred Squire, o.p. in piam memoriam

I Asia hviler store trosvitner som skal gjenoppstå på Herrens dag, når han kommer i herlighet fra himmelen og skal søke etter alle hans hellige – slike som Filip, en av de tolv apostlene, som hviler i Hierapolis med to av hans døtre, de som forble ugifte livet igjennom, den tredje levde i Den Hellige Ånd og hviler i Efesos.

Igjen har vi Johannes, han som hvilte mot Herrens bryst og ble offerprest med mitra, han ble martyr og lærer: også han hviler i Efesos.

*(Biskop Polykrates av Efesos
i et brev til biskop Victor i Roma, ca. år 190)*

Forord

Disippelen som Jesus elsket er et forsøk på å beskrive Johannesevangeliet og dets egenart ut fra de opplysninger vi kan lese oss til i teksten. Denne disippelen – også kalt *den andre* disippelen – sier gjentatte ganger at han står ansvarlig for bokens innhold. Ved å ta ham på ordet forlater vi den tradisjonelle kirkelige tolkningen som hevder at han er Sebedeussønnen Johannes, en fisker fra Bethsaida i Galilea.

Samtidig erstatter vi den synoptiske Jesus med den johanneiske – og finner at sistnevnte er en langt mer fascinerende skikkelse enn den de tre første evangelistene gir oss. Forfatteren selv får vi gløtt av her og der, særlig mot slutten av boken. Men han dukker også opp i begynnelsen, noe vi får rikelig anledning til å kommentere.

Det viser seg med andre ord at indre og ytre bevisførsel faller sammen i hans tilfelle – teksten selv og den oldkirkelige overlevering før Ireneus (på 200-tallet), som hevder at vår Johannes var prest i templet og følgelig skrev et evangelium hvor templet og dets høytider står i sentrum (samt paktens ark).

Samtidig beveger vi oss fra Jerusalem til Efesos, der boken skal ha blitt til.

Velkommen til et teologisk detektivarbeide!

Aage Hauken
Voss, 2023

INNHOOLD

TIDSTABELL: Jesu offentlige liv ifølge Johannes	9
INNLEDNING: Vandring i tid	13
KAPITTEL 1: – Biografier i antikken	25
KAPITTEL 2: – Øyenvitner	32
KAPITTEL 3: – Prologen	45
KAPITTEL 4: – Dåpen og Døperen	56
KAPITTEL 5: – Med Jesus i Galilea	64
KAPITTEL 6: – Med Jesus i Jerusalem	69
KAPITTEL 7: – Tegn og taler	94
KAPITTEL 8: – Saken mot Jesus	108
KAPITTEL 9: – Kjærlighetsmystikk	120
KAPITTEL 10: – Byens fall og Templets ødeleggelse	129
KAPITTEL 11: – Brevene	134
KAPITTEL 12: – Efesos Brev fra Johannes	142
TILLEGG 1: Historiske fotnoter hos Johannes	151
TILLEGG 2: Først og sist i Johannesevangeliet	161
TILLEGG 3: Kjortelen som var vevet uten søm	166
TILLEGG 4: Kvinnene på Golgata	168
TILLEGG 5: Jesu taler – er de historiske?	172
LITTERATUR	177

TIDSTABELL

JESU OFFENTLIGE LIV IFØLGE JOHANNES

KRONOLOGIEN NEDENFOR ER DEN samme som brukes av J.A.T. Robinson (*The Priority of John*) og av Bruce E. Schein (*Following the Way*). Disse to kom til samme resultat fordi begge tok årstidene som utgangspunkt for kronologien. Sett i lys av det vi vet om årstider i Palestina på Jesu tid, gir evangeliet utmerket mening: Geografi og kronologi sammenfaller på en utvetydig måte. Avgjørende er årstallet for begynnelsen av Jesu virke. Her er to kilder: den romerske keiserrekken (referert til hos Lukas: «det var i det femtende år av Keiser Tiberius' regjering» Luk 3,1) og en referanse til Jesu alder i Joh 8,57.

År 27

• HØST:

Johannes Døperen står frem i vintersesongen, nær Jeriko ved Betania, på andre siden av Jordan. Døperen har kanskje vært knyttet til Qumran-fellesskapet der rensninger i vann var en viktig del av deres liv.

År 28

• MARS:

Jesu dåp og første disipler: Andreas & Anonymus, Peter, Simon, Filip, Natanael (1, 19-51). De to første disiplene er Andreas og en annen ikke navngitt person (vi kaller ham *Anonymus*) som i all sannsynlighet er den yndlingsdisippelen som går igjen i evangeliet og som hevder å være forfatteren og som i senere kirketradisjon navngis som Johannes (en disippel som ikke er identisk med Sebedeussønnen av samme navn). Disse to – Andreas og Anonymus – nevnes som disipler av Døperen. Andre slutter seg raskt til dem. De drar så i flokk til Galilea ved å følge veien øst for elven. Her er landskapet flatt og marsjen går raskt, med Jerikos plantasjer på venstre hånd. På høyde med den greske byen Pella krysser de elven og fortsetter i retning av Skytopolis (en annen gresk by, kjent for sitt tempel til Dionysos, vinens og gledens gud, utgravd i moderne tid, vel verd et besøk). Så går ferden nordover.

• APRIL:

De kommer først til Kana, i Galilea. Jesu mor og brødre dukker opp ved et bryllup i denne ellers uomtalte landsbyen (Joh 2, 1-11). Jesu første tegn: Vinunderet.

Til Kafarnaum, et kort opphold der.

I Jerusalem: før, under og etter påskefeiringen og de Usyrete brøds høytid (28/4-5/5). I Joh 2,20 nevnes det at templet har vært bygget på i 46 år, og vi befinner oss da i år 28. Påsken det året falt på 29/4 ifølge månekalenderen man regnet festene etter (2, 13).

• **MAI:**

Jesus døper i Judea.

Døperen Johannes døper i Ainon ved Salim.

Døperen kastes i fengsel.

Jesus drar til Galilea, gjennom Samaria.

• **JUNI–OKTOBER:**

I Galilea

Til Kana, tegn nummer to: embedsmannens sønn.

Tegn nummer tre: Bispisningsunderet i ødemarken.

• **OKTOBER:**

I Jerusalem under Løvhyttfesten:

Han helbreder ved Betesda-dammen.

Taler i templet.

Helbreder en blindfødt.

Fortsetter å tale i templet.

• **NOVEMBER–APRIL:**

I Galilea

År 29

• **FEBRUAR (?):**

Johannes Døperens død

• **MAI–SEPTEMBER:**

I Fønikia, Iturea, Galilea (i følge synoptikerne).

· TIDSTABELL

• **OKTOBER:**

I Jerusalem for Høsttakkefesten.

• **NOVEMBER-DESEMBER:**

I Judea og Perea.

• **DESEMBER (20-27):**

I Jerusalem for tempelvielsesfesten.

År 30

• **JANUAR-FEBRUAR:**

Til Betania i Transjordan.

• **MARS:**

I Efraim.

• **APRIL:**

I Betania og Jerusalem.
Korsfestelse og død (7,4)

INNLEDNING

– Vandringer i tid

VI SKAL BEVEGE OSS langt i denne boken, lang fra vår tid og inn i en annen. Vi legger først av oss den moderne verden med sine computere, mobiltelefoner, satellitter og romstasjoner. Før penicillinen skal vi, og før atombombene, selvsagt, til en langt renere luft å puste i. Vi hopper bukk over annen og første verdenskrig, 1870 og den store franske revolusjon, den som fulgte i kjølvannet av et stort utbrudd av Katla på Island. Med rekordfart står vi midt i opplysningstiden og dens iver etter å finne solidere grunnlag for vår kunnskap om verden og mennesket. Vi farer gjennom rosekrigene og reformasjonstiden. Vi har endelig nådd renessansen, den viser seg å være en pådriver til å gå bak middelalderen, dens filosofi og teologi, og bak de mørke århundrene etter antikkens kollaps. Renaissance lærer oss å gjenoppdage antikkens verden, som er vår kulturs utspring.

I løpet av dette racet har vi sagt farvel til Einstein, Freud

og Marx, til Nietzsche og Scopenhauer, til Kant og Schleiermacher, og til alle de andre åndshøvdingene i Nord-Europa. Et særlig farvel til de som rev oss løs fra middelhavsverdenen gjennom reformasjonen, ikke minst alle de som gjorde religionen til en privatsak, som gjorde Gud til «min Gud», troen til «min tro», og talte om «mitt skriftsyn», disse som skilte tro og tanke, tro og viten, og som erstattet det katolske «og» med det protestantiske «alene», eller «bare».

Straks vi krysser alpene er vi endelig havnet i et annet klima, i en varmere luft, i en tankeverden som går teoretisk til verks og ikke eksperimentelt, hvor mennesket er mål for alle ting og hvor intet menneskelig skal være oss fremmed. Som guide her nede får vi ikke Vergil, slik Dante gjorde. Vi må nøye oss med kirkehistorikeren Eusebius (~260–340).

– Vi takker ja.

Soloppgang på tempelplassen

Fra Oljeberget, fra en slags plattform like nedenfor fjellets høyeste punkt, har vi den beste utsikt over Den hellige stad, Jerusalem, tempelbyen med de mange murene og portene. Byen var ikke av antikkens største, forklarer vår guide, og tar oss med tilbake til før tempelets ødeleggelse i år 70: Byen huser rundt 50.000 innbyggere, og nesten halvparten av disse arbeider på templet, et bygg som aldri blir helt ferdig og som allerede overgår alt annet verden kan oppvise. Byggherre er kongen selv, Herodes, en vasallkonge i et lydrike under Romas overherredømme.

Murene er av det solideste slaget, slik det sømmer seg

en tempelby. De omslutter hele byen, både den gamle og den nye bydelen. Den gamle var Davids by, og ligger nedenfor tempelhøyden, i en skråning. Den nye – Øvrebyen – er av nyere dato og ligger mot horisonten bak den samme. Tempelplassen er stor, med rom for uendelig mange besøkende. Templet selv funkler i morgensolen, det er gjort i marmor og prydet med gull, det rager over byen, nesten som et fyrtårn. Røk fra alle morgenofrene stiger opp mot den krystallklare, blå himmelen, vi ser dem tydelig fra der vi står. I det nordøstlige hjørnet av den store tempelplassen ser vi en festning, den berømte Antonia borgen, der romerske soldater holder til på permanent basis. I horisonten mot vest kan vi så vidt skimte noen tårn. De tilhører kongens palass, og fungerer som et citadell.

Tempelbyen er et av verdens største pilegrimsmål, forteller guiden. Hit kommer jøder i store mengder til de store festivalene, tre-fire ganger årlig, fra innland og utland, og da svulmer befolkningstallet til det mangedobbelte av det vanlige. De kan ikke bo i byen selv, de er for mange til det, så det oppstår teltleire rundt om. De som er heldige og har kjente eller slektninger i landsbyene rundt om, som Betania eller Bethfage her på Oljeberget, bor bekvemt. De andre får ta til takke med det de finner.

Eusebius blir ivrig når han legger ut om Herodesslektens historie og tempelets ødeleggelse: I Judea overtok sønnen Antipas etter Herodes' død. Men han viste seg ikke oppgaven voksen, og jødene fikk ham avsatt av romerne. De overtalte så keiseren til å gjøre et unntak for Judea ved å gjøre den til en keiserlig provins, med en guvernør som overhode. Og slik ble det. Det medførte at presteskaper var under en

form for administrasjon de også, selv om romerne forsøkte å styre folket gjennom dem, og derved bevare byens sakrale preg. Yppersteprestens høytidsskrud ble følgelig oppbevart i Antoniaborgen, prestene måtte hente det her før de store høytidene. Romerne måtte dessuten godkjenne valget av yppersteprest.

– Med andre ord styrte romerne gjennom presteskapet og templet?

– Du kan si det slik. Templet var krumtappen i hele samfunnet, ikke minst som sentralbank.

Blikket streifer på ny tempelplassen. Med fantasien til hjelp kan vi tydelig se folk bevege seg frem og tilbake, noen på vei til templet, noen på veien ut.

Vår guide legger ut om hvor mange prester det er knyttet til denne store institusjonen: over 1000 prester og nesten like mange levitter. Prestene arbeider i skift. De tilhører gamle – og nye – prestelige familier og har vakt etter et turnussystem. Her er prester i alle aldre, noen av dem er svært lærde. Alle lever de et liv i studier. Templet er jødernes måte å tilbe på, samt rense folket for synd, gjennom offerkulten. Uendelig mange dyr blir ofret på det store alteret foran inngangen til selve tempelhuset.

– Men hvor lenge var Adam i paradiset? Vår guide rister oppgitt på hodet før han fortsetter: – Ikke før står hele bygget ferdig så gjør jødene et massivt opprør mot romerne. Det resulterer i at hele 4 legioner soldater blir sendt til Israel – fra Syria og fra Egypt – og de får i oppgave å slå ned opprøret med alle midler i hele landet. Dette gjør de så effektivt at opprørerne drar til Jerusalem, hit kommer de strømmende fra hele landet. Da romerne omringer byen, søker opprørerne

tilflukt i templet, siden dette er det tryggeste punkt, med alle sine murer. Så blir de sultet ut, en vanlig krigstaktikk i de dager. Alle skogene på fjellene rundt om blir kuttet ned og veden brukt til å bygge forsvarsverker og angrepsmaskiner. En del går også med til å korsfeste fanger. Det blir aldri plantet ny skog, derfor ser alle høydene ut som de gjør den dag i dag, «avsvidd» så og si. Etter lang tids beleiring stormer romerne Jerusalem og stikker templet i brann. Derpå river man det meste av tempelmurene.

– Et av antikkens mange underverk eksisterer ikke lenger. Det sto ferdig i 64 e.Kr. – i år 70 ligger det allerede i ruiner, opprørerne er alle døde eller fanget, unntagen de som tok klippefestningen Masada nede ved Dødehavet, de holdt ut til år 74.

Eusebius legger ut om mange sider ved Jerusalems fall og om byens historie etter ødeleggelsene, om hvordan Jesu familie fortsatte å leve i byen, og hvordan de første biskoper alle var jøder.

Men tiden flyr på et sted som dette. Solen står allerede høyt på himmelen og det er tid til å takke vår guide for innsatsen, vi vil helst fortsette på egen hånd.

Så inntreffer et scenskifte av de helt store: Den gamle byen og all dens herlighet og fall er blitt borte for våre øyne og vi står tilbake med Jerusalem sett fra Oljeberget i dag. Plassen vi har stått på ligger nå foran Seven Arches hotell (tidligere het det Hotel Intercontinental). Eusebius er heller ikke å se. Kanskje er vi blitt gjenstand for en hallusinasjon? Det virker mest sannsynlig.

Tempelplassen er den samme som for to tusen år siden,

men de øverste deler av murene er borte, noe er erstattet av muslimske bygherrer. Der templet sto, ligger nå klipemoskeen (fra 6. årh.), med sin berømte kuppel, den som er blitt selve kjennetegnet for byen. For tempelplassen er muslimsk helligdom i dag, ansvaret for hellighold og vedlikehold ligger hos kongen av Jordan (husk: før krigen i 1967 tilhørte den gamle bydelen og hele Vestbredden kongeriket Jordan). Vi er på jakt etter mulige spor av den gamle tempelbygningen, av grunner vi straks skal komme tilbake til.

Disse er å finne på mange steder, viser det seg, i form av avtrykk på plataets stengulv. Spor av templets Allerhelligste (selve tempelbygget) må vi lete etter inne i klippemoskeen. Gulvet der viser trolig hvor paktens ark har stått i gammel tid. Dette er stedet der bare ypperstepresten hadde adgang, en dag i året (den store forsoningsdagen).

Utenfor forsøker vi å lete oss frem etter spor av andre deler av tempelkomplekset: offeralteret, inngangsportalen, sidebygningene, og så videre. Det er langt vanskeligere, viser det seg. Hvor begynte prestenes forgård? Hvor var inngangsportalen fra Israels forgård? Hvor var rampen som markerte overgangen fra hedningenes forgård til selve tempelområdet? Herodes hadde utvidet plattformen så denne ble langt større enn før (den som huset hasmoneernes tempel) og det er denne vi beveger oss på. Men husker vi på at templet lå på det høyeste punkt av Moriafjellet, kan vi følge strukturen ved å gå ned trappene som omgir plataet der klippemoskeen står, og vi befinner oss – ved foten av disse trappene – på stedet der den store inngangsportalen sto. Derfra følger vi landskapet ned til prestenes forgård, til Israels forgård, til

kvinnenes forgård og selve inngangen nederst.

Og hvorfor går vi på leting her, dag etter dag, med de samme spørsmål og like utålmodig etter svar?

Fordi det lenge har vært antatt at forfatteren av Johannes-evangeliet var prest i templet i Jesu levetid, kanskje også i tiden etter, like til krigen brøt ut.

Dette har vært et mindretallssyn i forskningen. Det skyldes at den kirkelige tradisjon fra biskop Ireneus' dager (2. århundre) identifiserte forfatteren med apostelen ved navn Johannes, sønn av Sebedeus, bror til Jakob. Grunnen til dette er at man på denne måten fikk respektert evangeliets opplysninger om forfatterskapet – at det skriver seg fra et øyenvitne – og derfor var apostolisk.

Men denne teorien passer dårlig med informasjonen vi finner i evangelieboken.

Moderne forskning har i det store og det hele fulgt den tradisjonelle identifiseringen – men en minoritet har hele tiden hevdet et annet syn. Og dette går i korthet ut på at evangeliet under Johannes' navn stammer fra et øyenvitne som hører Jerusalem og templet til, der det meste av evangeliet utspiller seg. Han avslører seg som prest i templet, siden han legger handlingen til de store høytidene og lar Jesu virke i byen finne sted i helligdommen. Dessuten er han lokalkjent i byen og dens omegn, samtidig som han også kjenner Galilea, Samaria og Transjordan.

Hva mer er: Kirkelige vitnesbyrd før Ireneus peker i samme retning.

Evangeliet er med andre ord nettopp det som det hevder å være: en øyenvitneberetning, hovedsakelig fra Jerusalem. Det stammer fra en av prestene, en ung prest som sikkert

bodde i den rike delen av byen – den vi kalte Øvrebyen – der hvor vi i dag finner utgravd ruiner av elegante hus, de som alle ble ødelagt under romernes erobring (men etter at templet var falt, siden de overlevende søkte tilflukt nettopp her oppe). Og øyenvitnet er denne anonyme disippelen – som aldri kalles apostel – og som vi kjenner som Johannes. Han må ha vært ung da det hendte, for våre kilder hevder at han ble svært gammel og levde helt inn i keiser Trajans regjeringstid (98–117).

Denne anonyme disippelen gir seg selv et navn – en tittel – som bare angår ham selv: «disippelen som Jesus elsket». Evangeliets innhold kan bekrefte dette tilnavnet, siden det handler om kjærlighet fra ende til annen, guddommelig som menneskelig. Han må ha blitt kjent med Jesus helt fra starten av galileerens gjerning, siden han hentyder til sitt nærvær da Jesus ble døpt i Jordan, og at han i utgangspunktet var disippel av Døperen. Men når Jesus begynner sitt eget virke, ble han en av flere som fulgte ham. Under oppholdene i Jerusalem var han selvskreven.

Denne Johannes og dem rundt ham, i første omgang Jesu mor, forlot byen på et eller annet tidspunkt da Jerusalem sto i fare for å bli beleiret. Eusebius forteller i sin kirkehistorie at de kristne i byen dro til Pella i Transjordan. Men Johannes og de med ham dro til Lilleasia, til Efesos, hjertet i den romerske provins Asia, en stor og viktig havneby. Og det var der han etter sigende skrev sitt evangelium. Det var der han døde og ble begravd. Han slapp med andre ord å se den ruinhaugen som Jerusalem var blitt forvandlet til. – Templet eksisterte stadig i hans indre, ikke minst da han skrev sitt evangelium.

Han vendte aldri tilbake, selv om Maria, Jesu mor, gjorde det. Hennes grav ligger dypt nede i Kedrondalen, den er et viktig pilegrimsmål i dag.

Solnedgang i Efesos

Vi befinner oss på Tyrkias vestkyst. Stedet heter Efesos (Efes, sier tyrkerne, landsbyen like ved kalles Selcuk) og er i dag et Tyrkias Pompeii etter at den gamle gresk-romerske byen ble utgravd av moderne arkeologer (vesentlig østerrikske).

På en høyde utenfor den gamle byen, der den bysantinske festningen ligger, er det vanlig at turistene samles for å se solnedgangen i horisonten bak Samos, et særdeles vakkert syn. Så betagende er synet at vi lett glemmer å se på de ruinene som ligger like bak oss. Det dreier seg om ikke mindre enn en stor basilika reist under keiser Justinian (527–565) til ære for en av oldkirkens store helgener. Den er med tiden blitt herjet av jordskjev og har mistet det meste av sin prakt. Men moderne fagfolk har klart å gjenreise deler av det gamle bygget og vi ser straks at dette er en kirke ut over det vanlige, selv om den ikke kan måle seg med den i Konstantinopel, Ayasofia. Vi går frem til den restaurerte baldakinen i apsis – over hovedalteret – og får oss et støkk. For stenen som dekker graven under bærer en enkel innskrift: *Apostelen Johannes' grav*.

Hit flyttet de altså evangelistens ben fra et tidligere og ukjent hvilested.

På Johannes' tid var Efesos et av antikkens viktigste templersteder, og restene av det enorme templet til Artemis

(romernes Diana) ligger like nedenfor den bysantinske akropolen, litt utenfor selve byen. Her står lite tilbake i dag, men en av søylene er gjenreist, den er av enorme dimensjoner og vitner om fordums prakt. Da evangelisten levde her, var kulturen av Artemis like levende og populær som noensinne, men den hadde fått en konkurrent i nyere tid.

Den romerske keiser hadde nemlig flyttet inn i byen i form av en ny religionsdannelse – keiserkulturen kalles den i dag – som viste seg å skulle bli svært populær. Grekerne hadde praktisert herskerkult i lang tid, i hvert fall siden Alexander den store døde i Babylon i 332 f.Kr. Men på Johannes' tid var den gått over til å gjelde de romerske herskerne – keiserne – og de hadde flyttet inn i mange av provinsen Asias byer, især Efesos.

Denne nye kulturen oppstod med de store hærførerene i republikkens siste krampetrekninger, men ble først en viktig institusjon under keiser Augustus, nesten samtidig med kristendommens tilblivelse. Den var i utgangspunktet nok så indirekte i formen: Romerne fikk dyrke keiserens guddommelige verneånd, hans *genius*, og regnet ham som guddommelig først etter hans død, da ble han erklært *divus*, mer direkte guddommelig (mens han regjerte var han offisielt «sønn av den guddommelige X», *divi filius*). Augustus selv var «sønn av den guddommelige Julius» (Caesar), som var blitt erklært *divus* av senatet i Roma etter sin død i 44 f.Kr. Et første keiserempel ble reist på Forum Romanum i 42, fundamentet for dette står der den dag i dag, på stedet der hans legeme ble kremert.

Grekerne fant dette for vagt alt sammen. De kalte den regjerende keiser for både «Gud» og «Guds sønn» – (gr.: *theos*

og *hyios theou*). Og det er denne formen for keiserkult vi møter i Tyrkias mange ruinbyer. Templer med presteskap og festivaler ble denne kultens ytre kjennetegn, og i provinsen Asia gikk det nærmest sport i å erverve seg en slik kult i byene. Det var mye prestisje og enda mer fortjeneste i å ha et keisertempel med festival i byen man bodde i. Augustus gikk langsomt frem, også her – hans motto var *festina lente*, «il langsomt». Romerne i Efesos hadde måttet nøye seg med et kapell viet keiseren i templet til gudinnen Roma på den øvre markedsplassen – her er han *divi filius*, sønn av den guddommelige Julius Caesar. Grekerne fikk en kult i byen Pergamon ikke så langt unna, og i Nikomedia, begge steder var han *theos* og *hyios theou*.

Omslaget for Efesos' vedkommende kom under de flaviske keiserne (Vespasian, Titus og Domitian) som hersket fra 69–96 e.Kr., de som hadde ødelagt templet i Jerusalem. Det var Domitian som ga dem dette privilegiet og lot dem reise et tempel i byen i år 89, viet til ham selv, hans far og bror. Det sto ferdig i 90/91 og kulten kunne ta fatt. Det har i lengre tid vært en vanlig antagelse at Åpenbaringsboken i Det nye testamente er blitt til som et kristent svar på den nye religiøse praksis, grunnet det sosiale press som den skapte for de kristne på stedet. Men den Johannes som skrev Åpenbaringsboken var en annen enn den Johannes som skrev evangeliet, det var flere ved samme navn i byen, noe som bevitnes av våre antikke kilder (for eksempel Papias, biskop av Hierapolis). Evangeliet nevner ikke templet og den nye kulten direkte.

Den romerske provinsen Asia – kalt Lilleasia i dag – kjente

mange kristne menigheter i siste halvdel av det første århundre og i begynnelsen av det annet. Vi møter de fleste av dem i Det nye testamente og i annen samtidig litteratur.

Dette er det miljø som utgjør Johannesevangeliets bakgrunnskulisse. Det er i dette landskapet evangeliet først har sirkulert, som et helt enestående dokument, så forskjellig fra de andre evangeliene som vel mulig. Her – i disse menighetene – har man lyttet til og diskutert dem, ikke minst brukt dem til kateketiske formål. Brevene konsentrerer seg om byene, i hvert fall de største. Men menighetene var sikkert flere enn de vi finner omtalt i tidlig kristen litteratur, for byer er her i fleng.

Men det er boken selv – *Johannesevangeliet* – som interesserer oss her.

Vi må se lenger enn til brevlitteraturen for å finne en troverdig kontekst for denne boken.

KAPITTEL 1

– BIOGRAFIER I ANTIKKEN

DET FALLER NATURLIG Å SPØRRE om våre fire evangelier tilhører en litterær type eller sjanger i sin tid.

Teorien om at Markus skapte sin egen form for litteratur – evangeliet – og at de andre fulgte ham, er neppe holdbar. Vi må heller se i retning av de modeller som forelå i hans tid – med andre ord *biografiske livsløp*. For det er et livsløp han skildrer, en heltehistorie, om man vil, en historie med allmenn interesse, i hvert fall stor nok til at denne burde fortelles. Dette bekreftes av det faktum at andre fulgte i samme spor og etterlignet ham, kopierte er kanskje et bedre ord (det aller meste av Markus foreligger både hos Matteus og Lukas).

I en kristen sammenheng betyr dette at slike «Jesu-liv-bøker» var skrevet for alle kirkene rundt om, ikke bare for forfatterens egen (til tross for at det ofte blir hevdet at Markus skrev for kirken i Roma, hvor han skrev fra). Klemens av Alexandria understreker at Markus skrev for de kristne i

– *Enda en bok om Johannesevangeliet?*

Ja – av flere gode grunner.

Aage Hauken tar leseren med på en spennende leting etter hvem forfatteren av evangeliet er.

Det er berikende lesning; i kapittelet «Kjærlighetsmystikk» kjenner vi draget av det som må ha løftet forfatteren til å skape det mesterstykket evangeliet er – ikke bare åndelig – det regnes blant den fremste litteratur vi har.

– *Så ... hvem var han?*

Ok, først av alt står vi overfor et evangelium som hevder å skrive seg fra et øyenvitne, altså en øyenvitneberetning, noe de andre ikke er, slik Lukas understreker det i sitt forord.

Historiske detaljer – kronologiske, geografiske, persongalleriet – bekrefter en slik påstand. Dernest er utvalget av episoder begrenset i omfang, de konsentrerer seg stort sett om tempelkulten i Jerusalem.

Og her er vi straks på sporet av hvem denne forfatteren er!

Han omtaler seg selv som «disippelen som Jesus elsket» eller «den andre disippelen». I seg selv er dette ikke en identifisering. Men konsentrasjonen om Jerusalems tempel og den kristne omtolkning som evangelisten gir kulten der, antyder at forfatteren har en identitet knyttet til dette.

Johannes skriver i tiden før og etter tempelets ødeleggelse. Hans teologiske dybde i foretaket bekrefter hans identitet og gjør de andre evangelistene til noe nær journalister. Ingen maktet dette slik som Johannes, og ettertiden ga ham ærestittelen «teologen».

Så kom og se hvem han var!

AAGE HAUKEN er klassisk filolog og teolog, ved siden av å være organist og komponist. Han har utgitt bøker i ulike sjangre, fra kriminalromaner og reiseguides til bøker innen antikke- og bibelteologiske disipliner.

ISBN 978-82-92922-89-7

9 788292 922897